

УДК 902:929

С. С. Бессонова, С. А. Скорий

ДО ЮВІЛЕЮ В'ЯЧЕСЛАВА ЮРІЙОВИЧА МУРЗИНА

У цьому році виповнилося б 70 років від дня народження В'ячеслава Юрійовича Мурзіна — доктора історичних наук, професора, Лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, Почесного доктора Запорізького державного університету, члена Національної Спільки журналістів України. В. Ю. Мурзін — вчений широкого профілю, але головним чином він відомий в галузі археології раннього залізного віку, насамперед, скіфської.

Народився майбутній скіфолог 4 вересня 1951 р. на околиці Мелітополя, неподалік славнозвісного скіфського царського кургану IV ст. до н. е., який дослідив у 1954 р. його майбутній вчитель Олексій Іванович Тереножкін зі своєю колегою Євгенією Федірівною Покровською. Багато років по тому він випадково дізнався від прабабусі, що та приводила трьорічного Славка подивитися на розкопки того самого кургану, що знаходився у так званому самобуді Юрівка, неподалік хатинці з саману, яку зліпили вона та її донька і онука (Мурзін 2017, с. 23). Хто зна, чи відбулися дітячі враження у свідомості, але цей факт (народження, а пізніше і роботи у Мелітополі) можна вважати символічним, так само, як і інші місця його перебування, становлення і роботи, ключові для скіфської археології (Запоріжжя, Бердянськ).

До археології він прилучився вже в шкільні роки у Запоріжжі, до якого переїхали батьки. Разом з іншими членами туристично-археологічного гуртка, який очолював невтомний краєзнавець Іван Йосипович Бурцев, він здійснював далекі переходи вздовж Кременчуцького водосховища, в басейні Конки і в Приазов'ї. Тут нерідко траплялися уламки давнього по-

У робочому кабінеті, науковий «консультант» сіамка Мила

суду, наконечники стріл та інші знахідки, що розбуджували уяву майбутнього археолога. У 1966 р. старшокласник Слава Мурзін вперше взяв участь в розкопках скіфських курганів у с. Біленьке, неподалік Запоріжжя, які здійснювали доктор історичних наук Олексій Іванович Тереножкін разом з дружиною, відомим скіфознавцем Варварою Андріївною Іллінською.

Це знайомство визначило його подальшу долю, пов'язану з вивченням історії і культури скіфів, зазначає він згодом у своєму есе «Об археологии с улыбкой» (Мурзін 2013, с. 14). У невеликій за обсягом книжці, де зібрані спогади різних років, виявився притаманний йому талант розповідача: легкий стиль, гумор та самоіронія, вміння виокремити головне. Власне кажучи, деякі його розповіді є досить цінним джерелом з історії великих новобудовних ек-

© С. С. БЕССОНОВА, С. А. СКОРИЙ, 2021

На кургані Чортомлик, Дніпропетровська обл. Робота з теодолітом, 1984 р.

Із В. Херцем, розчищення витягнутого з Північної могили кургану Чортомлик бронзового казана

При дослідженні кургану Чортомлик. На нижньому фото В. Ю. Мурзін і Р. Ролле працюють в Північній могилі Чортомлика

спедицій тих років. Окрім сторінок археологічного побуту, багатих на дотепні випадки, і яскравих постатей археологів, тут є чимало цікавого щодо використання техніки і праці шахтарів під час розкопок скіфських катакомб, які успішно запроваджували О. І. Тереножкін, а пізніше й інші археологи. Це, зокрема, роботи на Мелітопольському кургані, а також поблизу с. Балки, де було досліджено Гайманову Могилю, і на Бердянському кургані.

Народившись у сім'ї, де батько — військовослужбовець, офіцер, а мати — журналістка, Слава Мурзін, немов, отримав чудовий генетичний спадок — дисциплінованість, хороші організаторські здібності, з одного боку, і вміння легко володіти усним і письмовим словом — з іншого, що надалі надзвичайно допомагало йому в житті і науковій кар'єрі.

В експедиціях рано виявились його організаторські здібності, і у 1978 р. він вже очолив одну з експедицій Інституту археології АН УРСР на Полтавщині. Всього за плечима доктора історичних наук Мурзіна понад 40 польових сезонів і майже всі вони пов'язані з вивченням скіфських старожитностей. Серед них участь у роботі на Бердянському кургані, а також керівництво двома найбільшими археологічними проектами в північнопричорноморському Степу та Півдні Східноєвропейського Лісостепу: остаточне дослідження Чортомлика і багаторічні розкопки на Більському городищі.

Але повернемося до етапів насиченої наукової біографії В'ячеслава Мурзіна. Одразу після закінчення — з відзнакою — Харківського держуніверситету, у 1973 р., він був прийнятий до аспірантури Інституту археології АН УРСР. Йому довірили ключову для скіфської археології тему «Степная Скифия VII—V вв. до н. э.». Дисертація (науковий керівник В. А. Іллінська) була успішно захищена в грудні 1979 р.; потім була докторська дисертація «Происхождение и ранняя история скифов» (1992 р.). До речі,

На одному з останців Чортomla. Зліва направо: Є. В. Черненко, С. В. Махортих і В. Ю. Мурзін, 1984 р.

В. Ю. Мурзін став першим доктором українського ВАКу за спеціальністю «Археологія».

Із 1993 по 2002 р. доктор В. Ю. Мурзін очолював Відділ скифо-сарматської археології згаданого вище Інституту. З монографічних досліджень цього періоду найвідоміші: «Скифская архаика Северного Причерноморья» (Київ, 1984); «Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса» (Київ, 1990) і особливо — «Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.» (у співтворстві з А. Ю. Алексеевим і Р. Ролле), на російській (Київ, 1991) і німецькій (Mainz, 1998) мовах.

В. Ю. Мурзін у числі перших зайнявся розвитком міжнародних зв'язків української археології. Його активність в цій сфері, як вже згадувалося, значною мірою пояснюється особистостними рисами: вмінням контактувати

з людьми, здібністю до іноземних мов, хистом організатора. Не зайвою була і така обставина (рідкісна на той час), як вміння керувати автомобілем. І все ж, (археологи старшого покоління це добре пам'ятають), створити міжнародну експедицію в ті роки, коли співробітництво із «закордоном» суворо регламентувалося, було надзвичайно складною справою. З 1980 р. і особливо в 1990-ті рр. розпочався період закордонних наукових відряджень В'ячеслава Юрійовича, під час яких налагоджуються контакти і обговорюються довгострокові проекти. Це міжнародні виставки, наукові конференції і презентації в Австрії, Болгарії, Великій Британії, Канаді, Німеччині, Польщі, Румунії, Франції.

У 1980 р. він протягом 4 місяців виконує обов'язки директора радянського розділу міжнародної археологічної виставки за матеріалами

Чортomla, гості із Запоріжжя в польовому таборі Українсько-Німецької експедиції, 1984 р.

У польовому таборі Українсько-Німецької експедиції на Більському городищі, В. Ю. Мурзін і С. А. Скорий. 1994 р.

гальштатської культури у Австрії (м. Штайер). Пізніше були виставка «Золото Степу. Археологія України» у Німеччині (Шлезвіг, 1991); дні української культури та науки у Франції (публічна лекція в університеті Сорбонна); конференція з питань скіфо-античної археології в університеті Бредфорда (Велика Британія) та інші. (Андрух, Тощев 2011; Мурзін 2013, с. 194).

Великі Чортомлицька і Більська археологічні експедиції проводилися в рамках міжнародного проекту, створеного у 1981 р. на базі Інституту археології НАН України і Німецького науково-дослідного товариства (DFG). Одним з ініціаторів і керівником цього проекту, який діяв до 2006 р., був В. Ю. Мурзін. З німецького боку незмінним очільником, починаючи з робіт на Чортомлику (1981 р.), була професор Р. Ролле, з нею співпрацювали Б. М. Мозолевський (1981 р.), В. Ю. Мурзін (1983—2002 рр.), Є. В. Черненко (2003—2004 рр.) і С. В. Махортих (2005—2006 рр.).

Роботи на Чортомлику, включаючи також розкопки курганів його оточення, проводилися В. Ю. Мурзіним і Р. Ролле у 1983—1986 рр., на Більському городищі і в його околицях — у 1993—2002 рр. Спочатку в Більську були переважно невеликі дослідження курганів групи «Б» в межах Великого укріплення городища (1994—1995 рр.), а з 1996 р. починаються більш масштабні роботи — безпосередньо на території городища і прилеглий території (зольники, поселення, кургани Перещепинського могильника).

Автори цієї статті не лише були колегами В. Ю. Мурзіна по науковому підрозділу Інституту археології НАН України і знали його виключно по київським реаліям. Нам довелося працювати з В. Ю. Мурзіним в одних експедиціях, під його керівництвом: при дослідженні кургану Чортомлик і його групи (С. С. Бессонова) і на багаторічних розкопках Більського городища і його могильників (С. А. Скорий), що дозволило повною мірою оцінити його вміння керувати досить великими колективами в умовах польових досліджень, що саме по собі — зовсім не просто.

Більське городище скіфської епохи, Полтавська і Сумська обл., перед початком нового Українсько-Німецького археологічного проекту. Зліва направо: В. Херц, Р. Ролле, В. Ю. Мурзін, Б. А. Шрамко Ю. М. Бойко, 1993 р.

Новий етап у житті В. Ю. Мурзіна, який потребував багато мужності, почався у 2003 р., після переїзду, за сімейними обставинами, до Запоріжжя. Вячеслав Юрійович засвоює ще одну професію — правознавця, здобуває вищу юридичну освіту і знаходить застосування своїм різнобічним здібностям. Зайняття археологією він відтепер поєднує з науково-педагогічною працею у Запорізькому юридичному інституті МВС, а потім Бердянському державному педагогічному університеті і Мелітопольському інституті державного та муніципального управління Класичного приватного університету. Згодом він одержує звання професора.

В. Ю. Мурзін займається розробкою правових аспектів охорони пам'яток історії і культури, видає навчально-методичні посібники для магістрів, що стосуються ролі юристів і правоохоронних органів у збереженні культурно-історичної спадщини, готує наукові кадри. Як голова Запорізького відділення Співки археологів України, активно виступає в пресі і на телебаченні з передачами, присвяченими археології та давній історії півдня України.

В'ячеслав Юрійович завжди був активним популяризатором науки. Ще в «київський» період він був ініціатором підготовки і редактором навчального посібника для циклу вишовських лекцій «Великая Скифия» (Київ; Запоріжжя, 2002), науково-популярної серії «Страницы истории Южной Украины» (Николаев, 1997), в написанні яких взяли участь провідні археологи України. Крім того, він був одним з авторів двотомної «Давньої історії України» — навчального посібника для студентів вищих учбових закладів України (Мурзін 1994, с. 89—137).

Викладацька робота надихнула на підготовку монографій «Скифский рассказ Геродота» (Київ, 2013) і «Скифская проблема глазами автора» (Київ, 2014). Тут повною мірою виявилось вміння В. Ю. Мурзіна розповідати про складні речі просто і виразно, широта погляду на проблему, з урахуванням новітніх досягнень в археології Середньої Азії, Казахстану, Туви, де в останні десятиріччя зроблено чимало відкриттів, важливих для розуміння скифської історії. Багато уваги, зокрема, він приділяв такій важливій для скифології тематиці як північні кордони Скіфії. Для цього були залучені етнографічні і літописні відомості, і щодо кочувань пізньосередньовічних номадів, які переконливо співставлені з повідомленням Геродота про сезонні пересування скифів царських і скифів-кочовиків. Тобто, північні кордони скифських кочувань, як і в середні віки, могли сягати порубіжжя Лісостепу і Лісу, в межах річки Сули і Десни (Мурзін 2013b).

Його наукові статті, окрім України, видані у багатьох державах, в тому числі Австрії, Болгарії, Великій Британії, Італії, Казахстані, Німеччині, Польщі, Росії, Румунії, Франції, США. Це стосується як «київського», так і «запорізького» періодів. Під його науковим керів-

Із китайським мечем кінця XIX — початку XX ст. в Музеї історії зброї в Запоріжжі, 2014 р.

Дружня зустріч з колегою, археологом Г. М. Тоцевим. Запоріжжя, 2018 р.

В. Ю. Мурин, професор Запорізького юридичного Інституту МВС з курсанткою А. Бедрик, 2017 р.

У весняному Запоріжжі

ництвом підготовлено і успішно захищено три кандидатські і одна докторська дисертації. Він також опублікував близько 250 наукових праць, в тому числі 15 монографій, індивідуальних або написаних у співавторстві, і 10 навчально-методичних посібників (Тощев 2020, с. 146).

Окремо слід згадати активну редакторську роботу. Професор В. Ю. Мурзін брав участь у роботі редколегій видань «Археологія» (Київ), «Музейний вісник», «Культурологічний вісник», «Світ без кордонів», «Історія зброї», «Старожитності степового Причорномор'я і Криму» (Запоріжжя), «Керамологічний вісник» Інституту керамології (Опішне Полтавської обл.) і низки інших, а також рецензував наукові монографії і дисертації. Особливо треба відзначити, що В. Ю. Мурзін був фактично засновником і головним редактором вельми цікавого альманаху «Історія зброї».

Колеги В. Ю. Мурзіна (і не тільки в Україні) та наукова спільнота добре усвідомлювали масштабність його особистості як видатного дослідника в галузі археології і стародавньої історії України, про що свідчать численні прижиттєві видання про вченого (Мезенцева 1997; Скорий 2010; 2015; 2016; Андрух, Тощев 2011; До 60-річчя... 2011; Мурзін... 2015).

В'ячеслав Мурзін був великим життєлюбом, що поважає друзів, хорошу чоловічу компанію, де за келихом доброго напою можна поговорити про все на світі. Ще одна притаманна йому риса — галантне ставлення до жінок. Умів із смаком одягнутися, пильно стежачи за своїм іміджем. А ще В'ячеслав Юрійович дуже любив тварин. В його домі завжди жили або якась чудова собака, або кіт чи кішка.

Творча енергія і оптимізм, відданість своїй праці не залишали його, незважаючи на слабке здоров'я, і в останні роки.

Пішов з життя В'ячеслав Юрійович 30 грудня 2019 р. на 69 році життя (Дударев 2020; Тощев 2020; Бессонова, Скорий 2020).

Ім'я В'ячеслава Юрійовича Мурзіна назавжди залишиться в історії науки, а його образ — у серцях численних друзів і колег.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1991. *Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.* Киев: Наукова думка.

Андрух, С. І., Тощев, Г. М. 2011. До 60-річчя В'ячеслава Юрійовича Мурзіна. *Археологія*, 3, с. 141-143.

Бессонова, С. С., Скорий, С. А. 2020. Памяти Вячеслава Юрьевича Мурзина. *Российская археология*, 2, с. 210-211.

Великая... 2002. *Великая Скифия (учебное пособие для специального курса лекций по археологии)*. Киев; Запорожье.

До 60-річчя... 2011. До 60-річчя В'ячеслава Юрійовича Мурзіна. *Історія зброї*, 2—3, с. 126-127.

Дударев, С. Л. 2020. Вячеслав Юрьевич Мурзин (1951—2019). *Известия научно-педагогической Кавказоведческой школы В. Б. Виноградова*, 13: Северный Кавказ в историческом и археологическом измерении, с. 167-168.

Мезенцева, Г. 1997. *Дослідники археології України*. Чернівці.

Мурзин, В. Ю. 1984. *Скифская архаика Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.

Мурзин, В. Ю. 1990. *Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса*. Киев: Наукова думка.

Мурзін, В. Ю. 1994. Скифо-сарматський час. В: Головки, С. В. (ред.). *Давня історія України*. 1. Київ: Либідь, розд. 2, підрозд. 1—7, с. 89-137.

Мурзін, В. 2013. *Об археологии с улыбкой*. Киев: Центр учебной литературы.

Мурзін, В. Ю. 2013а. «Скифский рассказ Геродота» с сопроводительными статьями В. Ю. Мурзина. Киев: Центр учебной литературы.

Мурзін, В. Ю. 2013б. Про північні межі Геродотової Скії. *Археологія*, 3, с. 29-33.

Мурзін, В. Ю. 2014. *Скифская проблема глазами автора*. Киев: О. Філюк.

Мурзін, В. Ю. 2017. Мои первые встречи с Алексеем Ивановичем Тереножкиным. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 20-23.

Мурзін... 2015. Мурзін Вячеслав Юрьевич. 2015. *Мелитопольский краеведческий журнал*, 6, с. 3.

Скорий, С. А. Мурзін В'ячеслав Юрійович. 2010. В: Смолій, В. А. (ред.). *Енциклопедія історії України в 10 т. 7*. Київ: Наукова думка, с. 136.

Скорий, С. А. Мурзін В'ячеслав Юрійович. 2015. В: Толочко, П. П. (ред.). *Інститут археології Національної академії наук України (1918—2014)*. Київ: АДЕФ-Україна, с. 527.

Скорий, С. А. 2016. До 65-річчя В'ячеслава Юрійовича Мурзіна. *Археологія*, 3, с. 133-134.

Тощев, Г. М. 2020. Памяти Вячеслава Юрійовича Мурзіна. *Археологія*, 1, с. 145-146.

Rolle, R., Murzin, V. Ju., Alekseev, A. Ju. 1998. *Konigskurgan Certomlik. Ein skythischer Grabhugel des 4 Vorchristlichen Jahrhunderts*. 1—3. Mainz.

БЕССОНОВА Світлана Сергіївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

BESSONOVA Svitlana, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institut of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: sbessonova43@gmail.com.

СКОРИЙ Сергій Анатолійович, доктор історичних наук, професор, завідувач Відділу, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

SKORY Serhiy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Institut of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-7842-890X, e-mail: idanfirs@ukr.net.